

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)

## De politieke betekenis van het christendom: geen majoriteit, geen autoriteit, slechts diversiteit

*Steeds minder Nederlanders laten zich in politiek verband aanspreken op hun christelijke geloof of cultuur. Een vernieuwd christelijk verhaal zal dan ook weinig politieke wervingskracht meer hebben. De diversiteit aan politieke betekenissen ontleend aan het christendom, biedt wel een betekenisvolle les: in het politieke bedrijf heeft niemand de christelijke waarheid in pacht. Dat zou christenen tot de grootste strijders voor vrijheid en ruimte voor diversiteit moeten maken, zodat niet alleen in religieus maar ook in politiek verband iedereen zoekend en tastend invulling geeft aan zijn of haar 'christelijke' program.*

---

door *Hans Vollaard*

---

De auteur is universitair docent aan het Instituut Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden.

HET CHRISTENDOM IS VAN GROTE POLITIEKE WAARDE geweest.<sup>1</sup> Kerk, vorst en staat hebben hun gezag ermee kunnen stutten. In het democratisch tijdperk wisten christelijke partijen in Nederland er meerderheden mee te verwerven. Het rekbaar en divers karakter van het christelijk gedachtegoed kwam daarbij goed van pas: dat bood altijd wel een formule om een politiek program of machtspositie te rechtvaardigen of om christenen politiek te mobiliseren. Het flexibele karakter begrenst echter evenzeer de politieke betekenis en waarde van het christelijk gedachtegoed. Een alge-

meen beroep op het christendom geeft immers inhoudelijk weinig sturing. Bovendien heeft het tot de nodige verdeeldheid en strijd onder christenen over de politieke betekenis van het geloof geleid.

Vandaag de dag laten steeds minder Nederlanders zich in politiek verband aanspreken op hun christelijke geloof of cultuur. Bovendien willen mensen veeleer een individuele, authentieke invulling aan hun geloof geven en laten ze zich steeds minder gelegen liggen aan interpretaties van voorheen gezaghebbende instellingen zoals kerken of partijen. Dat werkt verdere verdeeldheid over de politieke betekenis van het christelijke geloof in de hand. Een vernieuwd christelijk verhaal zal zo weinig politieke wervingskracht meer hebben. Daarmee is de politieke waarde van het christendom geslonken.

De diversiteit aan politieke betekenissen ontleend aan het christendom, biedt wel een betekenisvolle les: in het politieke bedrijf heeft blijkbaar niemand de christelijke waarheid in pacht. De Christelijk-Historische Unie (CHU), een voorloper van het CDA, was om die reden al terughoudend om politieke keuzes zonder meer af te leiden uit het christelijk geloof. Ook al hadden ze elkaar gevonden in het heilig ontzag voor God, CHU-Kamerleden gunden elkaar om die reden grote vrijheid in afwijkende stellingnames. Op dit moment zijn er nog weinig mensen die zich gezamenlijk willen stellen onder het gezag van God, zeker niet in de politiek. Met een knipoog naar een kernbeginsel van de CHU is daarom de boodschap van dit artikel over de politieke waarde en betekenis van het christendom vandaag de dag: geen majoriteit, geen autoriteit, slechts diversiteit.

#### GROTE VERSCHIEDENHEID

Het christelijk gedachtegoed over politiek en bestuur kent een grote verscheidenheid. De gedachte dat christenen geen geweld mogen gebruiken bestaat bijvoorbeeld naast de redenering dat zij zich radicaal mogen verzetten tegen een goddeloze dictator of onderdrukkende armoede. Gewetensvrijheid heette in kerkelijke geschriften zowel een gruwelijke dwaling als een waardig recht van ieder mens. Christenen hebben het gezag van kerk en vorst verdedigd, maar ook het recht van leken om zich te organiseren in een neutrale, democratische staat. Verscheidenheid betreft eveneens het uitgangspunt waarop christenen hun politieke ideeën gronden: is het vooral Gods orde die in de Bijbel, geschiedenis en/of schepping is te ontdekken, is het vooral Jezus' voorbeeld van naastenliefde, of is het vooral de door de geest herboren mens? Verder stellen christenen zich divers op ten opzichte van de heersende culturen op aarde – de gebruiken, ideeën, gewoontes, overtuigingen, taal, organisaties en alle andere activiteiten waarmee mensen gezamenlijk hun waarden in het hier en nu proberen te

bewaren en te realiseren.<sup>2</sup> Sommige christenen verzetten zich fundamenteel tegen aardse culturen en wensen zich ervan af te sluiten in hun eigen gemeenschappen gebaseerd op hun christelijke waarden. Anderen delen de oppositie tegen aardse culturen, maar gehoorzamen daar geduldig aan, in afwachting van het Laatste Oordeel, of nemen juist actief deel aan aardse culturen om ze om te vormen naar Gods normen. Er zijn ook christenen die een fundamentele overlap tussen aardse culturen en het christelijk geloof zien. Zij beschouwen aardse culturen als een verlengstuk van Gods bovenmenselijke orde, en wensen er daarom in op te gaan.

Het christelijke gedachtegoed over politiek en bestuur is dus geen koekoekséénzang geweest. Een algemeen beroep op het christendom is daarmee een politiek richtingloos signaal. Het is lastig om eensgezind onder christelijk vaandel op te trekken, omdat de politieke mars alle kan-

*Het is lastig om eensgezind  
onder christelijk vaandel op  
te trekken, omdat de politieke  
mars alle kanten op kan gaan*

ten op kan gaan. Christelijke partijvorming in Nederland is daar een duidelijk voorbeeld van. Dat gaat van links tot rechts, van progressief tot conservatief, van tolerant tot discriminerend, van principieel tot vrijzinnig en ga zo maar door. De

vraag is waaraan deze verscheidenheid in christelijke ideeën en ook praxis ligt. Het beperkte bestand of het gebrekkige morele inzicht van de mens zijn als oorzaken opgevoerd. Het kan ook zijn dat de christelijke god vele gezichten kent en zich op een voor mensen onnavolgbare manier toont, ook in politiek en bestuur. God zou bovendien van een geheel andere orde zijn dan wat een mens zich kan voorstellen. Binnen de CHU gold daarom een terughoudendheid om hun god te claimen voor een politieke zaak.<sup>3</sup> Het kwam toch al snel als aanmatigend over om Gods vlag op menselijke modderschuiten te zetten. Christelijke politiek was geen zaak van partijhiërarchie of systematische politieke posities, maar van eigen verantwoordelijkheid richting God. Dat maakte de partij al bevattelijk voor twijfels of een partij gebaseerd op specifiek christelijk beginsel gerechtvaardigd was.

#### CHRISTELIJKE BINDINGSKRACHT

Niettemin bleef de CHU bestaan, omdat leden en kiezers zich herkenden in een bepaalde nestgeur en mentaliteit.<sup>4</sup> Christendom vormt zo niet alleen een basis voor politieke ideeën, maar ook voor politieke identiteiten. Dat gold ook voor de gereformeerde Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). Arbeiders, middenklasse en kapitaalbezitters waren bij deze partijen verbonden onder gereformeerde

respectievelijk katholieke vlag. Daarbij toonde het rekbare karakter van het politieke christendom zijn bindingskracht: er is altijd wel een formule te vinden die het samenzijn van verschillende mensen, belangengroepen of ideeën rechtvaardigt.<sup>5</sup> Daarbij kwamen begrippen als harmonie en verzoening goed van pas. Het verbinden door de confessionele partijen kende wel zijn grenzen. De eigen confessie gold bij katholieken en gereformeerden als unieke, universele waarheid. Dat verschaftte de beide confessionele kampen in theorie een intolerante inslag, ook onderling. Die begrenzing aan het verbinden was echter sterker bepaald door de identiteit. Toen de RKSP zich bijvoorbeeld met de omvorming tot de Katholieke Volkspartij (KVP) openstelde voor niet-katholieken, bleef de wervingskracht buiten katholieke kring verwaarloosbaar.<sup>6</sup>

In de jaren vijftig van de vorige eeuw be kroop katholiek en gereformeerd Nederland langzamerhand de twijfel hoe in politiek en maatschappij Gods normen invulling zouden moeten krijgen.<sup>7</sup> De vraag was namelijk of mensen wel in staat waren om te achterhalen wat God zou willen met Nederland. Daarnaast bleken de wat abstracte christelijke idealen niet zo gemakkelijk te vertalen naar de politieke praktijk. Bovendien verloor het kerkelijk gezag over Gods kennis aan pretentie.<sup>8</sup> In plaats daarvan kreeg het geweten van de individuele christen een grotere rol. De overtuiging van het eigen gelijk maakte daarmee plaats voor een grotere verdraagzaamheid tegenover andere christenen en medewereldbewoners. En zo flexibel als het christendom is, bood de notie van de waardigheid van elk mens daarvoor een christelijke legitimatie. Die notie bood meer ruimte voor samenwerking met andere (christelijke) mensen en bewegingen. KVP, CHU en ARP vonden elkaar en fuseerden in 1980 in het Christen-Democratisch Appèl (CDA). De grotere bescheidenheid over het kennen van Gods wil bleek uit het feit dat de nieuwe partij haar politiek program slechts als een menselijk antwoord op het evangelie beschouwde. Het CDA wenste daarnaast een thuis te zijn voor humanisten, hindoes, moslims, agnosten en niet-gelovigen, ja voor iedereen die zich kon herkennen in dat politiek program. Daar was overigens ook een formule uit het christelijk gedachtegoed voor te vinden. Het CDA zou het vredig samenleven van verschillende geloven, etnische groeperingen en overtuigingen moeten voorleven op grond van respect voor elk mens.<sup>9</sup> Terwijl het electorale speelveld door ontzuiling, secularisering en immigratie drastisch veranderd was en christelijke meerderheden landelijk niet meer te behalen waren, kon het CDA onder deze christendemocratische formule vele, ook niet-gelovige, kiezers aan zich binden.

## NIET-CHRISTELIJKE WERVING DOOR HET CDA

In 1992 zei partijvoorzitter Wim van Velzen hardop dat het CDA niet een partij exclusief van en voor christenen vormde. Dat was geen nieuws. De stap naar een programpartij was immers allang gemaakt. Niettemin werd hem die opmerking zeker in orthodox-christelijke hoek niet in dank afgenomen. Daar vroegen ze zich af of niet-christenen wel het christelijk geïnspireerde programma van het CDA konden uitdragen. Uit dit protest blijkt dat ook het christendemocratisch gedachtegoed verschillende politieke interpretaties kent. Het fluïde karakter van het christelijk gedachtegoed toont zo ook zijn verdeeldheid zaaiende zwakte. Het orthodox-christelijk protest bleek echter te kleinschalig om het CDA ertoe te bewegen meer met een expliciet christelijke boodschap de boer op te gaan.<sup>10</sup> In de politieke praktijk bleek zijn liberaal-conservatieve koers zich steeds minder te onderscheiden van het program van de conservatief-liberale VVD, de nog altijd grootste electorale concurrent op de rechterflank.<sup>11</sup>

De electorale waarde van het christendom is sindsdien verder afgenomen. Nederland kent steeds minder christenen. Bovendien maken de overgebleven (christelijke) gelovigen een meer zelfbewuste keuze voor bepaalde waarden en idealen, in deze tijd waarin een bovenmenselijke levensvervulling niet meer vanzelfsprekend is.<sup>12</sup> Politieke gevolgtrekkingen uit het christendom zijn daarmee nog meer een individuele keuzekwestie geworden. Dat werkt verdere diversiteit in christelijke opvattingen en rituelen in de hand. Bovendien vormt christendom steeds meer een basis voor een individuele levensvervulling dan van een collectieve identiteit.<sup>13</sup> De voorkeur van christenen voor partijen op expliciet christelijke grondslag is bovendien stevig afgenomen.<sup>14</sup> Het is dus lastiger om nog gezamenlijk christelijk geïnspireerd op te trekken in politiek verband. Dat geldt nog meer voor een algemener appel op het religieuze of het hogere. De veelkleurige diversiteit waarmee mensen daaraan invulling geven, juist ook buiten de traditionele, georganiseerde vormen van religie om,<sup>15</sup> maakt een eenduidig politiek program al helemaal onmogelijk. En al zijn er nog veel Nederlanders met allerlei religieuze neigingen, dat maakt religie nog niet politiek relevant. Niet alleen seculiere Nederlanders, maar ook christenen verzetten zich steeds meer tegen de vermenging van religie en politiek.<sup>16</sup>

Het is dus geen wonder dat het CDA zijn politieke boodschap steeds meer ontdoet van christelijke refertes. Die zouden maar tot onbegrip of zelfs irritatie kunnen leiden. De vroegere senator Alfons Dölle dacht daarom al aan de ondertitel 'sociaal-conservatief', terwijl meer recent de CDA-commissie Hertaling Uitgangspunten in *Nieuwe woorden, nieuwe beelden* probeerde de christendemocratische kernbegrippen te hertalen voor een

seculier publiek. Het zijn vormen van ‘niet-seculiere’ politiek: het doorgeven van ideeën afgeleid uit het christendom die ontdaan zijn van hun christelijke bewoordingen.<sup>17</sup> Zeker onder premier Jan Peter Balkenende (2002-2010) nam het CDA eveneens verder afstand van het christendom als ideeënbron door de omarming van het gemeenschapsdenken. Ook al liet hij op EO-toogdagen duidelijk blijken dat hijzelf christen was, Balkenende wenste alle Nederlanders te verbinden op grond van hun gemeenschappelijke waarden en normen. Waarden en normen kwamen zo niet meer zozeer uit het evangelie, maar uit de samenleving voort.<sup>18</sup> Waarden en normen vormden overigens een politiek waardevol begrippenpaar. Hun rekbare karakter maakte het mogelijk zowel kiezers aan te spreken die zich zorgen maakten over christelijke waarden, als kiezers die zich zorgen maakten over nationale waarden en over het fatsoen in de maatschappij.<sup>19</sup> Het christendom blijkt dus niet het alleenrecht te hebben op succesvolle flexibele politieke formules.

Overigens zijn niet alle christelijke refertes verdwenen. Het CDA heeft bijvoorbeeld gepleit om rond uit te komen voor de (joods-)christelijke traditie, een term die niet zozeer verwijst naar een geloof, maar naar de cultuur die zich in Nederland zou hebben gevormd.<sup>20</sup> Zo’n term heeft mogelijk wel electorale waarde, omdat dik de helft van de bevolking Nederland zichzelf beschouwt als christelijk.<sup>21</sup> Los van de vraag of een joods-christelijke traditie ooit bestaan heeft, bleek ook deze term tot diverse interpretaties te kunnen leiden. Bij de bespreking van het CDA-verkiezingsprogramma voor de landelijke verkiezingen van 2006 deed zich bijvoorbeeld de vraag voor of de joods-christelijke traditie nu ruimte aan de islam biedt, of daarvoor juist een beperking vormt. Ook seculiere partijen bezigen de term. Bij de Partij voor de Vrijheid (pvv) lijkt de term te verwijzen naar een cultuur waarin de rol van georganiseerde religie in de publieke sfeer beperkt is. Dat gold zeker voor de islam. Een pleidooi voor het versterken van de joods-christelijke traditie stond zo niet op gespannen voet met de groeiende afkeer om religie en politiek te vermengen. Deze uitsluitende invulling die de pvv aan het begrip gaf, kon echter niet op ieders instemming rekenen. Dat geeft andermaal aan dat een beroep op het christendom politiek weinig inhoudelijke betekenis heeft, terwijl verdere precisering van begrippen tot discussie en politieke verdeeldheid leidt.

#### SLECHTS DIVERSITEIT

Het christendom is politiek gezien van steeds minder waarde in de Nederlandse politiek. Met christelijke herkeningsmelodieën lijkt een electorale ‘majoriteit’ niet meer te verwerven. Bovendien is een algemene verwijzing naar het christendom politiek-inhoudelijk weinig betekenisvol. Het onbe-

paalde politieke karakter van het christendom had nog zijn politieke waarde toen er nog veel christenen met elkaar in de politiek verbonden konden worden. Bij het slinkend aantal christenen dat geloof nog met politiek wil vermengen, is daaruit ook steeds minder politieke munt te slaan. Het is daarom logisch dat een partij als het CDA christelijke bewoordingen en ideeën minder gebruikt om politieke relevantie te behouden. Wat voegt het bovendien toe om te stellen dat een politiek program is ontwikkeld 'in dialoog met de Bijbel' of vanuit de gedachte dat de mens een opdracht van de christelijke god heeft gekregen, zoals het nu nog in christendemocratische stukken

*Wat voegt het toe om het tegengeluid aan het hedendaagse materialisme christelijk te noemen als dat christelijke geluid bij steeds minder mensen resoneert?*

heet?<sup>22</sup> Er mag alle reden zijn om een tegengeluid te laten horen aan het hedendaagse materialisme, liberalisme of individualisme, maar wat voegt het toe om dat tegengeluid christelijk of christendemocratisch te noemen, als er zulke verschillende politieke betekenissen aan verbonden kunnen worden en als dat geluid

bovendien bij steeds minder mensen resoneert? En zijn materialisme, liberalisme en individualisme trouwens niet evenzeer verbonden met allerlei stromingen in het christelijk gedachtegoed?

Verschaffen refertes aan het christendom niet veeleer een autoriteitsclaim aan politieke ideeën, die gezien de grote diversiteit aan politieke interpretaties van het christendom weinig overtuigingskracht kennen, zeker nu mensen eerder individueel invulling aan hun christelijk geloof geven? De diversiteit in toepassingen van het christelijk gedachtegoed zou partijen en politici juist terughoudend moeten maken om zich te beroepen op de Bijbel of goddelijke opdrachten of om nog te claimen dat er een christelijk mensbeeld is. Wie heeft immers de christelijke waarheid in pacht? Wie kan nog met autoriteit een nieuw christelijk verhaal over politiek lanceren? Zouden christenen niet moeten accepteren dat er uit het christendom geen eenduidig politiek basisidee of program is te destilleren? Zouden christenen niet aan ieders eigen verantwoordelijkheid moeten overlaten welke invulling zij geven aan hun god en diens politieke wensen? Zonder christelijke majoriteit en autoriteit blijft zo slechts diversiteit over als betekenisvolle politieke les voor partijen die zich verbonden weten met het christendom. De les dat niemand de christelijke waarheid in pacht heeft, zou echter christenen tot de grootste strijders voor vrijheid en ruimte voor diversiteit moeten maken, zodat niet alleen in religieus maar ook in politiek verband iedereen zoekend en tastend invulling geeft aan zijn of haar (christelijke) program.

## Noten

- 1 Ik dank Bart-Jan Heine voor zijn commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage.
- 2 H. Richard Niebuhr, *Christ and culture*. New York: Harper & Row, 1951.
- 3 Marcel ten Hooven en Ron de Jong, *Geschiedenis van de Christelijk-Historische Unie, 1908-1980*. Amsterdam: Boom, 2008.
- 4 Ten Hooven & De Jong 2008.
- 5 Hans Vollaard, 'De flexibele formules van het CDA', in: Huib Pellikaan en Sebastiaan van der Lubbe (red.), *Ruimte op rechts. Conservatieve onderstroom in de Lage Landen*. Utrecht: Het Spectrum, 2006, pp. 107-133.
- 6 J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band 1: Herkomst en groei (tot 1963)*. Nijmegen: Valkhof Pers, 1995, p. 153.
- 7 Rutger Zwart, 'Gods wil in Nederland.' *Christelijke ideologieën en de vorming van het CDA (1880-1980)*. Kampen: Kok, 1996.
- 8 Ed Simons en Lodewijk Winkeler, *Het verraad der clercken. Intellectuelen en hun rol in de ontwikkelingen van het Nederlandse katholicisme na 1945*. Baarn: Arbor, 1987.
- 9 H.E.S. Woldring, *Politieke filosofie van de christen-democratie*. Budel: Damon, 2003, pp. 227-229.
- 10 Hans Vollaard, 'Re-emerging Christianity in West European politics. The case of the Netherlands', *Politics & Religion* (te verschijnen).
- 11 Paul Lucardie en Hans-Martien ten Napel, 'Van confessioneel naar liberaal-conservatief? De ontwikkeling van het CDA vergeleken met christen-democratische partijen elders in Europa', in: *Jaarboek DNPP 1992*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 1992, pp. 53-72.
- 12 Charles Taylor, *A secular age*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.
- 13 Taylor 2007; zie ook Gerard Dekker, *Van het centrum naar de marge. De ontwikkeling van de christelijke godsdienst in Nederland*. Kampen: Kok, 2006.
- 14 Jos Becker en Joep de Hart, *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: SCP, 2006.
- 15 Zie bijvoorbeeld Gabriël van den Brink, *Eigentijds idealisme. Een afrekening met het cynisme in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.
- 16 Becker & De Hart 2006.
- 17 Kees van Kersbergen, 'The Christian democratic phoenix and modern unsecular politics', *Party Politics* 14 (2008), nr. 3, pp. 259-279.
- 18 Jan Dengerink, 'Een kritiek op "Anders en beter" van Jan Peter Balkenende', in: Thijs Jansen en Jan Prij, *Verheffende stemmen* (CDV Zomer 2003). Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, pp. 84-93.
- 19 Vollaard 2006.
- 20 Vollaard (te verschijnen).
- 21 Ton Bernts, Gerard Dekker en Joep de Hart, *God in Nederland 1996-2006*. Kampen: Kok, 2007, p. 68 e.v.
- 22 Zie bijvoorbeeld CDA, *Program van uitgangspunten*. Den Haag: CDA, 1993; Paul Schenderling (red.), *De toekomst van de christen-democratie in Nederland*. Delft: Eburon, 2010.